

ЎТМИШГА НАЗАР

3 ЖИЛД, 1 СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

ТОМ 3, НОМЕР 1

LOOK TO THE PAST

VOLUME 3, ISSUE 1

TOSHKENT-2020

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Мургазасва Рахбар Хамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий Университети

Бош муҳаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Джураева Нилуфар Далибаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Жаҳон Тиллари Университети

"Ўтмишга назар" журнали тахририй маслахат кенгаши
редакционный совет журнала "Взгляд в прошлое"
Editorial Board of the Look to the past

Кебадзе Мадонна

*Доктор исторических наук, Телавский
государственный университет (Грузия)*

Бурдиашвили Майя

*Доктор исторических наук, Телавский
государственный университет (Грузия)*

Кожакеева Ляззат Темировна

*тарих фанлари доктори, доцент,
Хотин-қизлар давлат педагогика университети,
Қозоғистон Республикаси*

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич

*тарих фанлари доктори, профессор, академик,
Ўзбекистон Миллий Университети*

Бобожонова Дилором Бобожонова

*тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон
Жаҳон Тиллари Университети*

Зияева Доно Хамидовна

*тарих фанлари доктори, профессор,
ЎЗР ФА Тарих институти*

Аширов Адҳам Азимбаевич

*тарих фанлари доктори, профессор,
ЎЗР ФА Тарих институти*

Агзамова Гулчехра Азизовна

*тарих фанлари доктори, профессор,
ЎЗР ФА Тарих институти*

Халикова Раҳбар Эргашевна

*тарих фанлари доктори, профессор, Тошкент
давлат техника университети*

Ишанходжаева Замира Райимовна

*тарих фанлари доктори, профессор в.б.,
Ўзбекистон Миллий Университети*

Кобзева Ольга Петровна

*тарих фанлари доктори, профессор в.б.,
Ўзбекистон Миллий университети*

Одилов Аброр Анварович

*тарих фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон
Миллий университети*

Ерметов Аваз Абдуллаевич

*тарих фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон
Миллий Университети*

Саипова Камола Давляталиевна

*тарих фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон
Миллий Университети*

Джоробекова Айнура Эшимбековна

*тарих фанлари номзоди, профессор, Тошкент
ишлар вазирлиги қошидаги Дипломатия
академияси, Қозоғистон Республикаси*

Ульжаева Шохистахон Мамажоновна

*тарих фанлари доктори, Тошкент Кимё -
Технология Институтида*

Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амир Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

МУНДАРИЖА \ СОДЕРЖАНИЕ \ CONTENT

1.Муртазаева Раҳбар, Адиллов Аббор, Саипова Камола ЎРТА ОСИЁДА ТОЛЕРАНТЛИК ТАМОЙИЛИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИ (ҚАДИМГИ ВА ИЛК ЎРТА АСРЛАР МИСОЛИДА).....	4
2.Эргашева Юлдуз ЎЗБЕКИСТОНДА "МАДАНИЙ ИНҚИЛОБ" СИЁСАТИ ВА УНИ АМАЛГА ОШИРИШ УСУЛЛАРИ.....	22
3.Абдуллаев Диёржон АМИР ТЕМУР ВА ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИДА ХАЙРИЯ ВА ҲОМИЙЛИК ФАОЛИЯТИ.....	30
4.Bakhtiyorzoda Oydinhon ZAMONAVIY BOSQICHDA O'ZBEKISTON OLTIN QAZIB OLISH SANOATINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI.....	37
5.Комилов Ойбек ФАРҒОНА ВОДИЙСИДА СУҒОРИШ ИШЛАРИНИНГ ПАХТАЧИЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШГА ЙЎНАЛТИРИЛГАНЛИГИ ВА УНИНГ ОҚИБАТЛАРИ (XX АСРНИНГ 50-70-ЙИЛЛАРИ МИСОЛИДА).....	42
6.Маткаримов Хамиджон ХОРАЗМ ВОҲАСИДА ҚАДИМГИ ДАВРГА ОИД АРХЕОЛОГИК ТАДҚИҚОТЛАРИНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ.....	49
7.Махмудов Бехзод ҚАРЛУҚ-ҚОРАҲОНЛАР ДАВЛАТИНИ ЮЗАГА КЕЛИШИНИНГ ИЖТИМОЙ-СИЁСИЙ ОМИЛЛАРИ.....	59
8.Рузматова Шаходат Қўқон хонлиги ҳудудидаги шаҳарлар ва аҳолининг ГЕОГРАФИК ЖОЙЛАШУВИ.....	66
9.Ҳамаев Нодирбек ТУРКИСТОНДА СОВЕТ ҲОКИМИЯТИГА ҚАРШИ ҚУРОЛЛИ ҲАРАКАТ ("YENI TÜRKİSTAN" ВА "YAŞ TÜRKİSTAN" МАТЕРИАЛЛАРИ АСОСИДА).....	72
10.Тажимирзаев Элёрбек ФАРҒОНА ВОДИЙСИ ҚИШЛОҚ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ МАДАНИЙ-МАИШИЙ ТУРМУШ ТАРЗИ МАСАЛАЛАРИ (1960-1980 ЙИЛЛАР).....	79
11.Эгамбердиева Нигора АМУДАРЁНИНГ ҚУЙИ ОҚИМИДА СУНЪИЙ СУҒОРИШ ТИЗИМИНИНГ ШАКЛЛАНИШ ТАРИХИ ВА УНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ (МИЛ.АВВ.VIII- МИЛОДИЙ IV АСРЛАР).....	85
12.Абдулхай Гулчехра ТУРКИСТОН АССР: ҚАНДАЙ ДАВЛАТ БЎЛИШИ КЕРАК ЭДИ?.....	96

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Эргашева Юлдуз Алимовна

Қарши муҳандислик-иқтисодиёт институти
Ўзбекистон тарихи кафедраси мудири,
тарих фанлари доктори, профессор

ЎЗБЕКИСТОНДА "МАДАНИЙ ИНҚИЛОБ" СИЁСАТИ ВА УНИ АМАЛГА ОШИРИШ УСУЛЛАРИ

For citation: Ergasheva Yulduz Alimovna. "CULTURAL REVOLUTION" POLICY IN UZBEKISTAN AND ITS IMPLEMENTATION METHODS. Look to the past. 2020, vol. 1, issue 3, pp. 22-29

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2020-1-2>

АННОТАЦИЯ

Мақолада Ўзбекистонда "маданий инқилоб" сиёсатини амалга оширилиши, унинг моҳияти ва мафкуравий асослари, совет ҳокимиятининг миллий маданиятни советлаштириш борасидаги тадбирлари каби масалалар таҳлил қилинган. Халқнинг маънавий ва маданий ҳаётига совет маданий сиёсатини жорий этишнинг ижобий ва салбий натижалари кўрсатилган.

Калит сўзлар: "маданий инқилоб", мактаб, халқ таълими, зиёлилар, маданий мерос, диний қадриятлар.

Эргашева Юлдуз Алимовна

доктор исторических наук, профессор, заведующая кафедрой Истории
Узбекистана Каршинского инженерно-экономического института

ПОЛИТИКА "КУЛЬТУРНОЙ РЕВОЛЮЦИИ" В УЗБЕКИСТАНЕ И МЕТОДЫ ЕЁ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются вопросы осуществления политики "культурной революции" в Узбекистане, её сущность и идеологические основы, а также мероприятия советской власти по советизации национальной культуры. Освещаются позитивные и негативные последствия внедрения советской

культурной политики на духовную и культурную жизнь народа.

Ключевые слова: "культурная революция", школа, народное образование, интеллигенция, культурное наследие, религиозные ценности.

Ergasheva Yulduz Alimovna

doctor of historical sciences, professor, head of the Department of History of Uzbekistan, Karshi Engineering Economic Institute

"CULTURAL REVOLUTION" POLICY IN UZBEKISTAN AND ITS IMPLEMENTATION METHODS

ABSTRACT

The article analyzes the implementation of the policy of the "cultural revolution" in Uzbekistan, its essence and ideological foundations, as well as the activities of the Soviet government on the Sovietization of national culture. The positive and negative consequences of the introduction of Soviet cultural policy on the spiritual and cultural life of the people are highlighted.

Index Terms: "cultural revolution", school, public education, intelligentsia, cultural heritage, religious values. "cultural revolution", school, public education, intelligentsia, cultural heritage, religious values.

1. Долзарблиги:

Мустақил Ўзбекистон чуқур ўзгаришлар йўлини босиб ўтиб, ўзига хос миллий ривожланиш стратегиясининг асоси сифатида юксак маънавиятга эришиш ва маънавий соғлом жамиятни шакллантиришни устувор вазифа қилиб қўйди. Ўзбекистоннинг маънавий-ахлоқий янгиланиши ва маданий ривожланишининг кенг кўламли дастурини амалга оширишда мамлакат тарихини, хусусан, унинг турли босқичларидаги одамларни маънавий ва маданий ҳаётининг хусусиятларини объектив ўрганиш муҳим аҳамият касб этади. Чунки халқ маданияти жадал ривожланаётган жараён бўлиб, унинг мазмуни ва ўзига хослиги мамлакатнинг тарихий шароитлари билан белгиланади. Маданий-тарихий жараённинг узлуксизлиги ижтимоий тараққиётнинг муҳим шартларидан бири бўлиб, жамиятнинг жадал ривожланишини зарурий шarti, маданиятни ривожлантиришнинг методологик асосидир. Шу муносабат билан, ўзбек халқининг маънавий ҳаётини сиёсийлаштиришга, унинг кўп асрлик маънавий меросини йўқ қилишга қаратилган совет давридаги "маданий инқилоб" сиёсатининг моҳияти ва амалиётини ўрганиш шубҳасиз, катта қизиқиш уйғотади.

2. Методлар ва ўрганилганлик даражаси:

Мақола умум қабул қилинган тарихий методлар-тарихийлик, қиёсий-мантиқий таҳлил, кетма-кетлик, холислик тамойиллари асосида ёритилган бўлиб, унда 1920-1930 йилларда ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маънавий соҳаларда социалистик қайта қуриш ва маданий ривожланишнинг совет моделини жорий этиш шароитида туб ўзгаришлар рўй берганлиги ўрганилди. Бироқ, бу даврда, Ўзбекистон халқларининг маданий ҳаётида, кўп жиҳатдан миллий зиёлилар вакилларининг саъй-ҳаракатлари туфайли маълум ижобий ўзгаришлар юз берди. Хусусан, айнан шу даврда мусулмон аҳолининг анъанавий урф-одатлардан дунёвий

маданиятга ўтишининг мураккаб жараёни тасвирланган.

3. Тадқиқот натижалари:

Большевиклар томонидан амалга оширилган социализм қуришнинг ленинча режасида машҳур учлик - саноатлаштириш, коллективлаштириш, маданий инқилобга алоҳида ўрин берилди. Айнан шу ерда социалистик маданият муаллифлари "коммунистик" типдаги шахсни шакллантириш воситасини кўрган. Большевикларнинг маданий сиёсатининг концептуал тамойиллари қуйидагилардир: коммунистик мафкура, синфий ва партиявийлик, большевиклар талқинидаги миллат, социалистик интернационализм, жангари атеизм.

Тўғри, амалий сиёсатда янги коммунистик марказнинг туб аҳолини ғоявий бўйсундириш учун асос сифатида мутлақ партиявийлик ва синфийликка устунлик берилди. Бундан ташқари, маҳаллий аҳолига нисбатан бой маданий ва маънавий меросидан фарқли ўлароқ, шовинистик афсонанинг "маданий жиҳатдан орқада қолган", мутлақо саводсиз ва "кўпроқ иқтисодий ва маданий ривожланган давлатлар"нинг ёрдамига муҳтожлиги ҳақидаги миш-мишлар доимий равишда тарғиб қилинди. "Биз бизданда қолоқ ва эзилган халқларга беғараз маданий ёрдам беришга ҳаракат қиламиз"[1] деб ёзган эди Ленин. Октябрдан кейинги даврнинг биринчи кунларидан бошлаб, янги ҳукуматнинг "беғараз ёрдами" ахлоқий тарбиясини, адабиётни ва санъатни самарали миллий ўзагидан узишга, миллий менталитетга бегона бўлган "пролетар маданияти" ва коммунистик мафкуранинг намуналарини мажбуран сингдиришга қаратилган эди. "Маданий қурилиш"нинг ленинча дастури "оддий одамлар" учун ташқи томондан ўзига жалб этадиган муайян қоидаларни ўз ичига олди: бепул ва мажбурий таълим олиш талаби, "ишчилар"нинг саводхонлик даражасини кескин ошириш зарурияти ва бошқалар.

1920-1930 йилларда "маданий инқилоб"нинг мазмуни ва маъносини белгилаб берган таркибий қисмлари қуйидагилар эди: таълим ва маърифатнинг социалистик тизимини яратиш, эскиларнинг "қайта ўқитиш" ва янги, "социалистик" зиёлиларнинг шаклланиши, "социалистик" адабиёт ва санъатнинг, янги маданиятнинг шаклланиши, ахлоқ ва дунёқараш, коммунистик мафкура қоидаларини тасдиқлаш.

Уни амалга оширишнинг асл мақсади шубҳасиз совет тузуми ва коммунистик партияга содиқ янги одамни шакллантиришдир. Уни амалга оширишнинг ҳақиқий натижалари ноаниқ ва қарама-қарши эди. Бир томондан, маълум ижобий натижаларга эътироз билдириш қийин: саводсизликни тугатиш, мактаблар, олий ва ўрта махсус ўқув юртларининг кенг тармоғини яратиш, театрлар, клублар, кинотеатрлар қуриш, оммавий нашрлар, турли хил адабиётларни чоп этиш, зиёлиларнинг шаклланиши ва бошқалар. Бошқа томондан, уларга эришилиши борасидаги усуллар тузатиб бўлмайдиган интеллектуал йўқотишларга олиб келди.

"Маданий инқилоб"нинг ленинча ғоясини амалга оширишдаги дастлабки қадам бу аввалги шакллардан воз кечган совет таълим тизимини яратиш эди. Большевик-совет ҳокимияти турли хил чоралар - маъмурий-репрессиялардан тортиб иқтисодиётгача альтернатив таълим муассасаларининг барча имкониятларини тўсиб қўйди.

Маълумки, XIX аср охири - XX аср бошларида жадидларнинг таълимни ислоҳ қилиш ва янги услубдаги мактаблар ташкил этишдаги фаолияти миллий анъаналарга асосланган эди. Бироқ, бу ёш авлодни коммунистик идеаллар руҳида тарбиялаш учун совет мафкуравий кўрсатмаларига мос келмайдиган нарса совет таълим тизимининг монополиясини тасдиқлаш йўли 1920 йилларнинг охирига келиб мактаб таълимининг конфессиявий моделини тугатиш билан яқунланди. 1940

йил бошига келиб, Ўзбекистонда табиий равишда фақат совет типдаги 4838 ўрта мактаб мавжуд бўлиб, улардаги ўқувчилар сони 1263 минг нафарни ташкил этарди. Совет таълим тизимидаги ўзгаришлар, унинг ҳаддан ташқари мафкураланиши ва анъанавий мусулмон мактабининг мажбуран бўлиб ташланиши маълум даражада кенг оммани бегона "социалистик мактаб" дан ажралиб туришига олиб келди. Бу эса ўз-ўзидан большевиклар раҳбарияти томонидан "ўзига хос" тарзда баҳоланди. Масалан, "Правда Востока" газетасининг 1938 йил январь сонидида "Мактабда ишлаш тўғрисида"ги мақоласи чоп этилган бўлиб, унда: "Барча собиқ халқ комиссарлари халқнинг энг ёвуз душманлари бўлиб чиқди. Худди шу бандитлар кўплаб шаҳар ва вилоят таълим бирлашмалар ҳамда мактаблар аппаратларига ҳам тиқиштирилди. Улар халқ душманлари сифатида жуда катта зарар етказдилар. Уларнинг ҳалокатли ишлари натижасида мактаб ёшидаги болаларнинг мажбурий таълими ҳали ҳам тўлиқ амалга оширилмади... Халқ душманлари ўзбек болаларининг тўлиқсиз ўрта ва ўрта мактабларни тугатишига тўсқинлик қилди. Шунинг учун 8-10-синф ўқувчилари орасида маҳаллий миллат фарзандларининг атиги 11 фоизни ташкил этди... Ўқитувчилар тайёрлашга бўлган зарарли муносабат туфайли, Ўзбекистон мактабларида 2176 та ўқитувчи етишмаяпти". Шундай қилиб, тизимнинг нуқсонлари "душман"ларга ағдарилди ва қатагон режими оқланди. [2]

Шу билан бирга, яратилган совет мактаб тизими, маълум бир ижобий миқдорий кўрсаткичларга қарамай, "саводсизликни қатъият билан йўқ қилиш" йўналиши билан биргаликда 40-йилларнинг бошларига келиб саводсизликни тўлиқ бартараф этишда кутилган натижага олиб келди. 1939 йилда Расмий маълумотларга кўра, Ўзбекистон аҳолисининг умумий саводхонлиги 78,7% га етди. [3]

Бошланғич таълимдан олий таълимгача унинг ҳар бир қуйи тизимлари учун аниқ белгиланган вазифаларни ўз ичига олган мувофиқлаштирилган таълим тизимини яратиш - совет мактабининг шубҳасиз муваффақиятидир. Аммо вақт кўрсатдики, маданий инқилоб йилларида пайдо бўлган ҳаддан ташқари сиёсийлаштирилган, мафкуравий, бирлаштирилган таълим тизими бошланғич ва ўрта таълимнинг бошланғич масалаларини ҳал қилишга имкон берган бўлсада, умуман ўзини оқламади. Ушбу тизим ўқувчиларнинг индивидуал қобилиятларини ривожлантириш, ташаббускорлик, инновация ва ижодкорлик, миллий хусусиятларини инобатга олмади. Совет мактабининг ягона модели, мантиқий якунига етди, шунга қарамай, тоталитар тизимнинг асосий мезонларига жавоб берди. Ягона ўқув дастурлари, дарсликлар, методологияси, маъмурий ва бюрократик бошқарув орқали авторитар педагогика орқали бирлаштирилган ғоялар, догмалар совет иттифоқи режимига содиқ қолган ягона "социалистик" шахсни шакллантиришга ёрдам берди. Ўқув жараёнини ҳаддан ташқари мафкуравийлаштириш ва руслаштириш тенденцияларини кучайтириш буюк куч сиёсати билан бирлаштирилди. Миллий мактабларда ва бошқа ўқув юртларида рус тилини ўрганишни мажбурий равишда жорий этиш амалиёти алифбонинг икки маротаба ўзгариши (1929 йилда араб ёзуви - лотин ҳарфлари асосида ўзбек ёзувига алмаштириш, 1940 йилда - кирилл алифбосига) ўзбек тилини иккинчи даражали тилга айланишига олиб келди. Бундан ташқари, олий ўқув юртларида ўқув жараёнининг руслаштирилиши, уларда тубжой миллат талабалари сонининг кўпайишига тўсқинлик қилди. Масалан, 1939 йилда ЎзДУда ўзбекларнинг улуши 46%, САГУда - 30%, 3 та кундузги давлат педагогика институтларида - 53%, 6 та кечки педагогика институтларида - 48% эди. [4] Таълим тизими асосан ижтимоий вазифани бажаришга кенг ёндашишга, мустақил фикрлаш ва миллий ўзига хосликни

ривожланишига тўсқинлик қилишга, тарихий миллий илдизлардан ва кўп асрлик миллий маданиятдан ажралиб чиққан, шубҳасиз тоталитар-империал тузумга бағишланган шахс турини шакллантиришга қаратилган эди.

Тоталитар ҳукумат янги жамият қуриш ва коммунистик типдаги шахсни тарбиялаш борасидаги конструктив саъй-ҳаракатлар билан биргаликда ўтмишдаги маданий меросни йўқ қилишга ҳаракат қилди. "Совет давридан олдинги" даврда одамларнинг соғлом ахлоқий тамойилларини сақлашга, оилавий ва ички муносабатлардаги юқори ахлоқий фазилатларни мустаҳкамлашга ҳисса қўшган омил бу- ислом дини эди. 30-йилларда динга қарши террор ташкил этилди. Нафақат дин арбоблари ва мусулмон институтлари, балки таниқли диний ҳуқуқшунослар, файласуфлар, сўфий мутафаккирлари Имом ал-Бухорий, Имом ат-Термизий, Аҳмад Яссавий, Баҳоуддин Нақшбанд, Ҳамадоний, Нажмиддин Кубро, Сўфи Оллаёр ва бошқаларнинг ижодий, маънавий мероси таъқиб қилинди, қатағонликларга ва тақиқларга дучор бўлди. Атеистик экстремизм сиёсати "октябрдан кейинги" ўн йилликда исломнинг контекстуал муҳитини йўқ қилишга, баъзи кундалик маросимлар орқали жон сақлаб қолишига ва натижада миллат ривожланишининг диний, маънавий асосларига жиддий путур етказди.

Совет ҳокимияти анъанавий миллий қадриятларни бузиш учун фойдаланган яна бир муҳим восита - бу маданий меросга табақалаштирилган ёндашув тўғрисида ленинча қарашнинг киритилиши эди. "Ҳар бир миллий маданиятдан" фақатгина "демократик ва унинг социалистик элементларини" олиш... Саралаш тамойили фақат бир томонга қаратилиб, яъни большевикларнинг сиёсий ва мафкуравий талабларига жавоб берган тақдирдагина қимматли ҳисобланди. Шунинг учун агар Навоий, Бобур, Машрабнинг асарлари "қисқартирилган" шаклда нашр этилган бўлса, Ҳусайн Бойқаро, Умархон ва Фирузнинг "тож кийган" шоирларнинг асарлари умуман эсга олинмади. Адабиёт ва санъатга қарши курашиш баҳонасида миллий маданиятнинг кўплаб дурдоналари рад этилди.

"Маданий сиёсати"да маданий ва маърифий ташкилотларнинг "инқилобдан олдинги" инфратузилмасини тугатиш, илгари мавжуд бўлган "маданият марказлари"ни ижтимоийлаштириш ва совет маданий ва маърифий муассасаларини ташкил этиш бўйича қатъий чоралар алоҳида ўрин эгаллади. Совет давридаги маънавий ҳаётнинг барча институтлари сингари, уларнинг маданий-трансформацион жараёнлардаги роли ноаниқ эди. Бир томондан, одатдаги иш шакллари ва усулларида улар аҳолини оммабоп маданий қадриятлар билан таништирдилар, илмий билимларни тарғиб қилдилар, аҳолининг ўз-ўзини тарбиялашига, халқ санъатининг ривожланишига ҳисса қўшдилар, аммо, бошқа томондан улар коммунистик мафкурани тарқатиш, коммунистик дунёқарашни шакллантириш учун кучли омил бўлиб хизмат қилдилар ва расмий сиёсат учун восита ролини бажардилар. Маданият ва маърифат муассасаларининг ҳукмрон элита учун зарур бўлган ижтимоий онг шаклини шакллантиришдаги аҳамиятини инобатга олган ҳолда, "маданий инқилоб" йилларида "қизил чойхоналар", клублар, кўчма ўқув хоналари, кутубхоналар ва бошқаларнинг кенг тармоғи шакллантирилди. Масалан, 1920 йилда Туркистонда 177 социалистик кутубхона, 97 та клуб, 76 та қизил чойхона, 172 та кўчма ўқув хоналари бўлган [5], 1922 йилда Ўзбекистон ҳудудида атиги 40 та клуб бўлса, 1938 йилга келиб, уларнинг сони 3 мингдан ошди [6]. Музейларнинг роли кучайтирилди. 1940 йилда Ўзбекистонда 17 та музей муассасалари, шу жумладан 1 та тарихий-инқилобий, 12 та тарихий, 4 та саноат институтлари фаолият кўрсатди, ташриф буюрувчилар сони 789 минг кишига

етди.

Маданий-маърифий муассасалар фаолияти синфий қарама-қаршиликка мос равишда қурилган. Улар миллий ўзига хослик ва урф-одатларни ҳисобга олмадилар, миллий диний ва умуминсоний маънавий қадриятларни инкор этдилар. 20-30-йилларда миллий маданиятнинг муҳим тармоғи даврий матбуот ва китоб нашрлари эди. Расмий статистикага кўра, 30-йилларнинг охирига келиб, Ўзбекистонда бир қатор давлат нашриётлари фаолият кўрсатган, хусусан 200 та газета бир марталик тиражи қарийб 900 минг нусхада чоп этилган. Улардан ўзбек тилидаги 124 та газета (542 минг нусха), журналларнинг сони 52 тани ташкил этди. Уларнинг йиллик бир марталик тиражи 1,6 млн. нусхани ташкил этди.

Шу йилларда маданий қурилишнинг бошқа соҳаларига ҳам катта эътибор берилиб, халқнинг маънавий тарбияси ва жамиятни мафкуралаш воситаси сифатида кинематографиянинг аҳамияти оширилди. Шу муносабат билан кинотеатрлар сони кўпайди. 1933 йилда Ўзбекистонда 562 та кинотеатр фаолият кўрсатган бўлса, улардан 294 таси қишлоқ жойларида фаолият юритди. Мусиқа ва драма театрлари тармоғи кенгайди. 1940 йилда Ўзбекистонда 45 театр мавжуд бўлиб, улардан 2 таси опера ва балет, 32 та драма, комедия ва мусиқали, 11 таси болалар ва ёш томошабинлар театрлари эди. [7]

Мадрасаларда таълим олган "эски" зиёлиларни зарарсизлантириш ва янги "социалистик" зиёлиларнинг шаклланиши "маданий инқилоб"нинг муҳим таркибий қисми бўлган. Большевиклар минтақа зиёлиларини миллий ватанпарварликни намойиш этиб, туб аҳолининг сиёсий фаоллигини намойиш этадиган жиддий рақиб эканлигини тушунар эдилар ва шунинг учун, "маданий инқилоб" йилларида эски миллий зиёли кадрлар орасидан бир қисми совет ҳукумати билан ҳамкорлик қилиши учун қисман, асосан маъмурий усуллар билан жалб қилинди, бир қисми чет элга кўчиб кетди ва уларнинг яна бир қисми, айниқса, ватанпарвар ва большевикларга қарши бўлганлари қатағон қилинди.

Большевик раҳбарияти миллий зиёлиларга нисбатан олиб борган сиёсатида мафкуравий, маъмурий, ижтимоий ва маънавий босим усуллари билан биргаликда рағбатлантиришдан ҳам фойдаланди. Зиёлиларнинг катта қисми партия-совет тамойилларига амал қилишга мажбур бўлган ва совет ҳукумати билан ҳамкорликка ўтган ёки унга нисбатан бетараф позицияни эгаллаганига қарамай, у мунтазам равишда мафкуравий муомала, таъқиб ва қатағонларга дучор бўлди. Кўплаб миллий зиёлилар вакилларининг туб аҳоли манфаатларига содиқлиги шу қадар сезилиб турдики, большевик ҳокимияти мунтазам равишда унга қарши ҳужумга ўтди.

"Социалистик қурилиш соҳасидаги қатағон ҳужумнинг зарурий элементи"... деб таъкидлаган эди Сталин. [8] Шу сабабли, зиёлиларга қарши ноқонуний сиёсий қатағонлар етакчи усул сифатида муҳим роль ўйнай бошлади. Шундай қилиб, 20-йилларнинг охири ва 30-йилларнинг бошларида, миллий зиёлиларнинг бир қисми қатағон қилинган, "18 лар гуруҳига", "Иноғомовчилик", "Қосимовчилик", "Бадриддиновчилик" ва бошқа миллатпараст ташкилотларга алоқадорликда айбланган. 30-йилларнинг охирида миллий зиёлиларга қарши қатағонлар кенг тарқалди. Партия-совет раҳбарлари (Ф. Хўжаев, А. Икромов, С. Сегизбаев, А. Каримов ва бошқалар) билан бирга кўпчилик ўқитувчилар, ёзувчилар, шоирлар, олимлар, жамоат арбоблари (Фитрат, Чўлпон, А. Қодирий, У. Носир, П. Солиев, А. Шакури, Элбек, Зиё Саид, Ғози Олим ва бошқалар) миллатнинг интеллектуал элитаси қатағон қилинди.

Расмий маълумотларга кўра, Ўзбекистонда 1937-1939 йилларда. фақат

республиканинг НКВД "учликлари" 41 мингдан ортиқ одамни ҳибсга олишди ва суд қилинди, шундан 6 минг 920 киши отиб ўлдирилган. [9] Натижада, "маданий инқилоб" йилларида, эски ва янги зиёлиларнинг интеллектуал ва ахлоқий узвийлик даражаси бузилди. Совет режимининг бундай жазо амалиёти биринчи навбатда зиёлиларни танқидий фикрлашдан четлатишга қаратилган эди.

4. Хулосалар:

"Маданий инқилоб" даврида маданият соҳасидаги ўзгаришлар зўравон усуллар билан ва тарихий ўтмишга, халқнинг урф-одатларига нигилистик муносабат руҳида олиб борилди. Шу билан бирга, одамларнинг очиқ ва яширин қарама-қаршиликлари, уларнинг ижодий саъй-ҳаракатлари, "қизил империя" доирасидаги маданий ривожланиш туфайли ижодий ва бузғунчи жараёнларнинг қарама-қарши томони пайдо бўлди. Совет маданий қурилиши тоталитар-мустамлакачилик тузумининг барча ҳалокатли оқибатларига қарамасдан, ижтимоий ривожланиш ва халқ ижодиётининг объектив эҳтиёжларига мувофиқ равишда ўзгаришлар минтақа учун янги фан, маданият ва таълимнинг кўплаб янги соҳаларини шаклланишига ҳисса қўшди. Шу маънода, совет давридаги ўзбек маданияти тоталитар ҳукуматнинг расмий давлат сиёсати тенг аҳамиятли эмас эди. Бироқ, тарихий йўқотишлар жуда катта эди. "Маданий инқилоб" аянчли "таълим" ва шахснинг таназзулига айланди. Бироқ, бу даврда 1920-йилларнинг иккинчи ярми ва 1930-йилларнинг бошларида маданий қурилишда юксак муваффақиятларга эришилди ёки фақат салбий жиҳатлар билан ажралиб турди деб баҳолаш хато бўлади. Таъкидлаш жоизки, ижтимоий ҳаёт ва маданий қурилишнинг мафкуравий ривожланиши кўп жиҳатдан маданий ривожланишга тўсқинлик қилди. Яккамафкура маданиятнинг чинакам эркин, плюралистик мавжудлигини инкор этди. Маданий инқилоб жуда чекланган ва расмий миқдорий кўрсаткичлардан бошқа нарса эмас эди.

Кучли мафкуравий таъсир маданиятни "октябрдан кейинги дастлабки йилларда" тўлиқ ўзига бўйсундирди. Бутун маданият ва барча маънавий ҳаёт синфийлик ва партиявийлик, даҳрийлик ғоялари билан уйғунлаштирилди, коммунистик партия томонидан монополиялаштирилиб, давлат манфаатига бўйсундирилди. Ижодкорлик ва ўзгача фикр эркинлиги тор доирада мавжуд бўлган бўлсада, умумий маданий макон, коммунистик типдаги мафкура ва ахлоқни акс эттирувчи янги шахсни шакллантиришни тезлаштириш учун хизмат қилган. Унинг асосий мафкуравий таркибий қисмларида маънавий ҳаёт коммунистик партиянинг монополияси томонидан олдиндан белгилаб қўйилган эди. Ижод эркинлиги чекланган ва кейинчалик умуман бекор қилинган. "Маданий инқилоб" тоталитар тузумни маъқуллашнинг занжирига айланди, буйруқ ва ижро этиш маданияти моделини шакллантирди. 30-йилларда маданиятнинг ушбу тоталитар модели шу қадар қатъий ўрнатилдики, уни бузиш масаласи фақат мустақиллик билан ҳал қилиниши мумкин эди.

Иқтибослар/Сноски/References

[1] Ленин В.И. Полн. собр.соч. Т.30, -С. 120.(Lenin V.I. Full Collected T.30, -P. 120.).

[2] Эргашева Ю.А. Культура Узбекистана: тенденции и проблемы развития. - Т., "Фан", 1997, -С. 31.(Ergasheva Yu.A. Culture of Uzbekistan: tendencies and problems of development. - Т., "Fan", 1997, -P. 31.).

[3] Народное образование, наука и культура в СССР. Стат. Сборник. -М., 1971,

-С.21.(Public education, science and culture in the USSR. Stat. Collection. -М., 1971, р.21.).

[4] ЎзР.ПДА, ф. 58, оп. 9, д.820, л. 80,84.(ААР RUz, f. 58, оп. 9, d.820, l. 80.84.)

[5] ЎМА. Р, ф. 25, оп.1., д.679, л.32-34.(CGA RUz. f. 25, оп.1., D.679, l.32-34.).

[6] Культурное строительство в СССР.-М. 1970, с. 159. (Cultural construction in the USSR. - М. 1970, р. 159.).

[7] Народное хозяйство Узб.ССР за 70 лет Советской власти.-Т., Узбекистан, 1987. -С.280,281.(The national economy of the Uzbek SSR for 70 years of Soviet power. - Т., Uzbekistan, 1987. -P. 280, 281.).

[8] Сталин И.В. Соч. т. 12, с 309.(Stalin I.V. Op. t. 12, -P. 309.).

[9] Совет Ўзбекистони, 1991, 15 сентябрь. (Soviet of Uzbekistan, 1991, September 15.)

ЎТМИШГА НАЗАР

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

LOOK TO THE PAST

№1 (2020)

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амир Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000